

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ МОРАЛЬНОСТІ: ЗМІНА ПАРАДИГМ

Віктор Малахов
докт. філос. наук,
головний наук. співр.
Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди
НАН України,
м. Київ

З іставлення моралі і цивілізації видається дещо співзвучним з більш узвичаєними для вітчизняного читача темами “*Мораль і особистість*”, “*Мораль і суспільство*” й, особливо, “*Мораль і культура*”. Головну і принципову відмінність порівняно з останньою підказує нам співвідношення понять “*культура*” та “*цивілізація*”.

Попри безліч визначень цих понять надійною основою для розуміння їх співвідношення нам і досі служить їхній *етимологічний аналіз*.

Як відомо, лат. *cultura* походить від *colo, colui, cultum, colere*, що означає, зокрема, “обробляти”, “вирощувати”, “плекати”, “дбати”, “ви-

являти піклування”. Основою внутрішньої форми цієї лексики, таким чином, від самого початку постає, по-перше, певна дія, по-друге, — дія, яка виявляє деяке уважне ставлення, піклування про щось зовнішнє щодо даного суб’єкта і, до того ж, здатне до власного розвитку — інакше плекання, піклування, дбання про оптимальні умови для цього розвитку були б безглуздими.

Легко бачити, що, зберігаючи в усіх подібних випадках — і майже не втрачаючи в інших, інколи досить віддалених один від одного семантичних контекстах впродовж тривалого періоду свого історичного існування, — окреслене вхідне значення

“*дії-у-піклуванні-про-щось (когось)*”, культура неминуче опиняється у досить, так би мовити, інтимному зв’язку з людською моральністю.

Характеризуючи цей зв’язок, можна, напевно, твердити, що саме моральність “утримує” в культурі її внутрішній смисловий образ, уможлиблює для культури як такої стійке і повноцінне виявлення її сутнісної властивості бути людським піклуванням про Інше.

Парадигмою для ХХ ст., констатацією цього сутнісного зв’язку стала відома праця Альберта Швайцера “Культура і етика” (1923).

Наполягаючи на тому, що “етичне поняття культури є єдино право-

мірним” і водночас висуваючи як сутнісну мету культури “справжню людяність”, мислитель не просто висловлює власну систему поглядів, яку можна вважати глибокою чи найвною, старомодною чи такою, що здобуває в наш час нову актуальність. Ні, не тільки: як ми вже намагалися показати, зв'язок понять, про які йдеться, закладений, принаймні для європейської традиції, в самій історії їх становлення: до якої б галузі їх застосування ми не вдалися, завжди чи майже завжди можна віднайти смисловий локус, в якому “культурне”, “моральне” й “людське” постають як мало не синоніми.

Інша справа — зв'язок між моральністю і цивілізацією. Всупереч суб'єктивній, у даному разі, думці того ж *А. Швайцера*, саме в тому відношенні, яке тут нас найбільше цікавить, поняття “цивілізація” й “культура” розходяться дуже далеко — знову ж таки, передусім за своїм вихідним, етимологічно переформованим смислом.

Адже, на відміну від *culturae*, *civilis*, *civis*, звідки “цивілізація” вказує не на дію, а певний (громадянський) статус, зумовлений розташуванням у спільному соціальному просторі міста. Отже, не дія певного суб'єкта, пов'язана з його внутрішніми інтенціями (піклуватися, дбати), а загальний, “масовий” стан (громадянства) і зовнішні приписи поведінки, які цим станом зумовлені й позначають належність до нього. Тим більше — не чутлива до щонайменшого поруху *Іниого* і спеціально на нього спрямована турбота про цього *Іниого* — а всього-навсього зовнішня привітність та ввічливість, що полегшує співжиття, робить його зручнішим для кожного.

Власне концептуальний каркас, що з плином часу утвердився на базі цього першопочаткового розрізнення, попри всю свою варіативність і “схильність” до надмірних ускладнень, не лише зберігає, а й щоразу, в усе нових і нових своїх втіленнях, відтворює і акцентує суть зазначеної конфігурації смислу.

Відтак у згоді із зазначеним маємо припустити, що коли власне культурна проекція моральності визначає головним чином її виховально-гуманістичний аспект, то цивілізаційна проекція характеризує моральність переважно в аспекті формувально-функціональному. На відміну від “культурності”, “цивілізованість”, вочевидь, не повністю збігається з людяністю або моральністю: вона репрезентує не внутрішню суть

останніх, а надані ззовні умови їх формування і вияву. В цьому розумінні цивілізація й моральність об'єднують передусім простір людського співжиття, визначають для цього співжиття континуум його можливих проявів.

Безперечно, зовнішній, просторово утворювальний зв'язок — теж зв'язок у багатьох відношеннях дуже істотний. Саме зовнішнє визначення певного людського стану, певних загальних меж припустимої поведінки, що є специфічним для цивілізації, — передбачає задіяність механізмів нормування, які, своєю чергою, не можуть обійтися без відповідних універсалізувальних, раціональних засад.

Якщо, отже, цивілізація як така може розглядатися “з погляду етики” як чинник, що відіграє певну роль у моральному розвитку людства, то тим більшою мірою сама моральність здатна поставати компонентом цивілізації і осмислюватися у термінах останньої, — як деяка об'єктивно функціонуюча система, що утверджує ті або інші стандарти співжиття, властиві цьому соціальному цілому.

Дуже важливо, на нашу думку, те, що *і цивілізація “з погляду етики”, і мораль “з погляду цивілізації”, по суті справи, пропонують нам один і той самий тип дискурсу*, побудований на взаємодоповняльних засадах об'єктивності, нормативності, озовнішеної раціональності.

“Звикнувши покладатися на мораль та її судження як на один із останніх і найбільш надійних bastionів людяності, ми не хочемо бути байдужими до процесів її дегуманізації, що просто, самі по собі, впадають у вічі в багатьох галузях сучасного життя. Тим більше є підстава бути не байдужими, прискіпливими до того, якою мірою в цій боротьбі за мораль цивілізації з її здобутками — справді на боці людини, справді зберігає в своєму просторі потенціал людяності”

Те, що нашим безпосереднім предметом у пропонованій праці є мораль у її цивілізаційних вимірах, не означає, що це дослідження має бути апологетичним щодо зазначеного типу дискурсу. Навпаки, маючи на думці шойно згадану культурно-гуманістичну іпостась та її

діалогічні права, ми маємо в цей дискурс втручатися, ставлячи під сумнів зазіхання його представників на монополію в осмисленні феномена моралі та його ролі в житті сучасної людини.

Тим більше, що проблема має свій драматичний аспект. Ми бачимо, що в сучасному світі людям дедалі частіше доводиться боротися за мораль — не просто за утвердження моралі, її норм і цінностей у соціальному житті, а саме за мораль як цілісний феномен, що теж може бути відчужений, перехоплений у людської особистості.

Відтак і очевидні зміни парадигм, що їх нині можна спостерігати в галузі морального життя, мають бути сприйняті нами не як змертва незаперечна даність “природно-історичного процесу”, а в їхній живій амбівалентності — справді як предмет діалогу, предмет духовних змагань, вибору, боротьби.

Відаючи належне відомим явищам і тенденціям у згаданій галузі — як-от “комунікативний поворот”, реактуалізація “матеріальної етики цінностей”, “етики етносу”, що компенсують односторонність традиційного новоєвропейського моралецентризму, утвердження “нелінійної” етичної раціональності, треба водночас усвідомлювати, що всі ці ознаки здатні набувати принципово різкого смислового забарвлення залежно від того, який вектор визначатиме спрямованість феномена моралі в цілому — чи буде мораль спільником і підмогою людині в її спробах осмислити і побудувати своє життя, свої стосунки з ближнім та зі світом.

Праця “Цивілізаційні виміри моральності: зміна парадигм” (К., Наукова думка, 2007) продовжує цикл досліджень проблемної групи з етики Інституту філософії НАН України, результати яких втілені у колективних монографіях: “Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування” (К., 1997), “Етика і політика: проблема взаємозв'язку” (К., 2001), “Етнос і мораль в сучасному світі” (К., 2004).

Авторами книги є: *В.А. Малахов* (Вступне слово, розділ I “Мораль на межі людського”), *Є.І. Мулярчук* (розділ II “Цивілізація перед можливістю небуття: парадигми етичного осмислення”), *В.Д. Жулай* (розділ III “Проблема морального самовизначення людської особистості в сучасному світі”), *М.Ю. Савельєва* (розділ IV “Етика 11 вересня: *pro et contra*”).